

En skärvstenshög och en skålgrop i

Jakobsberg

Arkeologisk slutundersökning av en
ensamliggande skärvstenshög i
Jakobsberg, Raä 192, Järfälla socken
och kommun, Uppland.

Lars Andersson

Rapport 2001:4

En skärvtenshög och en skålgrop i

Jakobsberg

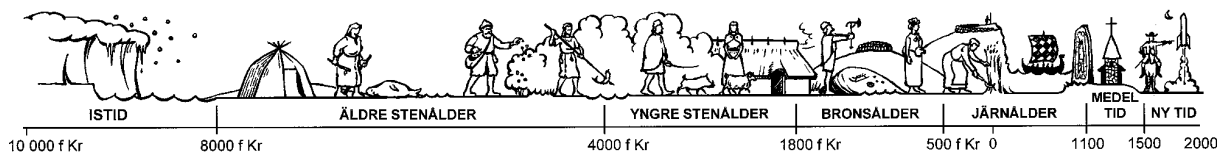
Arkeologisk slutundersökning av en
ensamliggande skärvtenshög i
Jakobsberg, Raä 192, Järfälla socken
och kommun, Uppland.

Lars Andersson

Rapport 2001:4

 STOCKHOLMS LÄNS MUSEUM

Box 6176 102 33 Stockholm
Tel 08-690 69 60 Fax 08-32 32 72
Besöksadress: Klarahuset, Sabbatsbergsvägen 6
Hemsida www.lansmuseum.a.se

Tidaxel: Mats Vänehem

© Stockholms läns museum
 Produktion: Stockholms läns museum
 Redaktionell bearbetning: Anders Ericsson
 Digital bearbetning av planer: Lars Andersson
 Allmänt kartmaterial: Lantmäteriverket. Medgivande 97.0133
 Stockholm 2001

Innehåll

Bakgrund och sammanfattning	6
Topografi och fornlämningsmiljö	7
Metod	8
Resultat och tolkning	8
Datering	8
Tillkomst	9
Funktion	9
Slutsats	11
Referenser	11
Administrativa uppgifter	11

Figurförteckning

Fig 1. Undersökningsområdets läge markerat på Blå kartan.	6
Fig 2. Tabell över ett urval av intilliggande fornlämningar enligt fornminnesregistret.	7
Fig 3. Utsnitt ur Ekonomiska kartan med undersökningsområdet markerat	8
Fig 4. Den nyupptäckta skålgropen.	9
Fig 5. Härdgropens placering mellan två markfasta block	10

Bilagor

Bilaga 1. Anläggningsbeskrivningar

Bilaga 2. ¹⁴C-dateringar

Bakgrund och sammanfattning

Stockholms läns museum utförde under augusti 1999 en undersökning av fornlämning Raä 192, Järfälla socken och kommun. Fornlämningen utgjordes av en ensamliggande skärvtenshö, och vid undersökningen upptäcktes också en intilliggande skålgrop. Undersökningen beställdes och bekostades av Järfälla kommun. Området där skärvtenshögen var belägen har tidigare förundersökts av Stockholms läns museum som kunde konstatera att anläggningen var ensamliggande och ej omgavs av kringliggande boplatslager (Andersson 1999).

Skärvtenshögen daterades till övergången mellan bronsålder-äldre järnålder och den konstaterades vara anlagd vid ett tillfälle och bestod således ej av ackumulerad skärvtens. Endast ett fynd framkom i anläggningen, ett kvartsavslag. Under skärvtenshögen fanns en grävd grop mellan två markfasta stenblock. Stenblocken var kraftigt eldpåverkade vilket visar att man har eldat på platsen. Eldningen har inledningsvis skett i gropen och den eldskadade stenen kan vara en indikation på att skärvtens

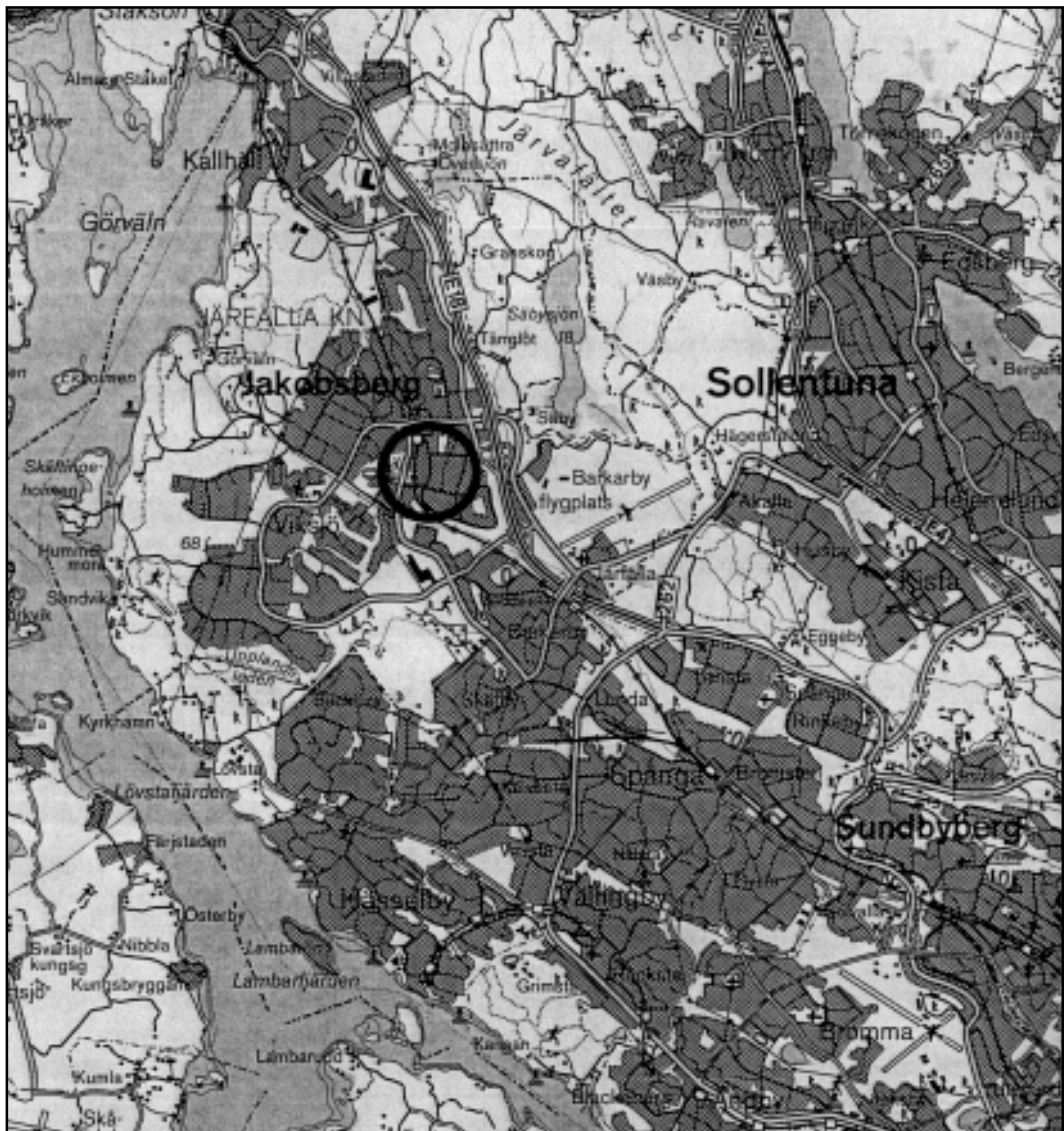

Fig 1. Undersökningsområdets läge markerat på Blå kartan, skala 1:100 000.

har tillverkats på platsen. Gropen har fyllts med skärvsten och sotig mylla och den kringliggande ytan har täckts med samma material så att en svag välvning har bildats. Skärvstenshögar brukar normalt vara en boplotsindikerande anläggning. Någon boplots påträffades dock ej intill föreliggande skärvstenshögar.

Topografi och fornlämningsmiljö

Hammaraskogen är belägen inom Jakobsbergs tätort strax söder om Jakobsbergs centrum. Skärvstenshögen var belägen ca 24 möh i en nordöstsluttning. Det finns få registrerade fornlämningar i området kring Raä 192. Fornlämningarna intill skärvstenshögen utgörs främst av sentida lämningar (Fig 2). De närmsta anläggningarna från bronsålder/äldsta järnålder återfinns ca 1,5 km österut vid de försvunna enheterna Herresta, Kalvshälla och Ålsta. Raä 192:s isolerade läge kan ha sin grund i Jakobsbergs expansion på 1930-talet då man kan anta att fornlämningar har försvunnit utan undersökning i samband med utbyggnaden.

Skärvstenshögen placerades vid tiden för anläggandet på nordöstsluttningen av en mindre höjd. Närmaste vatten fanns ca 800 m söder om anläggningen i form av en smalt vattendrag som sträckte sig nordväst-sydöstlig riktning mot området vid Barkarby flygfält och vidare i samma sträckning som Bällstaån mot Bromma. Vattendraget grundades upp och avsnördes under perioden yngre bronsålder-äldre järnålder.

Raä nr	Sakord	Innehåll
1	Runstenar	2 st
2	Kvarn, ristningar	Sentida ristningar
3	Gravfält	90 anläggningar
4	Stensättningar	3 säkra, 1 osäker
5	Stensättningar	1 säker, 1 rest, 1 borttagen
6	Stensättningar	2 rester
21	Stensättning	1 st
54	Bebyggelselämningar	Kvarntorpet
86	Borttaget torp	Olovslund
88	Borttagen by	Vibble
94	Borttagen gård	Björknäs
96	Borttagen gård	Vänhem
101	Stensättning	1 st
111	Stensättning, hög	Osäkra, ev borttagna
183	Bebyggelselämningar	Skruven
192	Skärvstenshögar	Nu undersökt
195	Stensättning	Osäker, ev gränsröse
247	Borttaget torp, milstolpe	Hårsta, milstolpen försvunnen
277	Borttaget torp	Borttaget, Tallbohov
278	Borttaget torp	Hammaren
279	Borttaget torp	Nyberg
361	Uppgift om gravhögar	Från SGU, troligen felaktig uppgift

Fig 2. Tabell över ett urval av intilliggande fornlämningar enligt fornminnesregistret.

Fig 3. Utsnitt ur Ekonomiska kartan 10I 8d Säbysjön, med undersökningsområdet markerat, skala 1:10 000.

Metod

Skärvstenshögen avtorvades med grävmaskin försedd med plan skopa. Därefter fingrävdes två kvadratmeter i anläggningens centrala del där all jord sållades med 4 mm maskstorlek. Halva anläggningen handgrävdes därefter med en något lägre ambitionsnivå. Ungefär 10% av fyllningen sållades. Profilen fotograferades och ritades. Den resterande halvan grävdes med grävmaskin. Kolprover samlades i fyllningen på olika nivåer.

Skålgropen bedömdes av Sven Gunnar Broström och dokumenterades genom fotografering och beskrivning.

Resultat och tolkning

Datering

Två C14-dateringar visar att skärvstenshögen troligen är anlagd vid ett tillfälle (Bilaga 2). Detta antagande stöds också av anläggningens homogena fyllning. Dateringarna skiljer sig marginellt i tid, men det prov som har den äldsta dateringen är taget högst upp i anläggningen. Skillnaderna i dateringarna kan eventuellt bero på vedens egenålder, vilket i så fall kan indikera att den korrekta dateringen ligger inom det

yngre C14-provets spann. De båda dateringarna sammantaget daterar således skärvestenshögen till äldsta järnålder.

Tillkomst

Utifrån undersökningen och dateringarna går själva anläggningsförfarandet att rekonstruera. Skärvestenshögen har som tidigare nämnts anlagts vid ett tillfälle. Aktiviteten har inletts med att man har grävt en grop mellan två markfasta block och eldat mycket kraftigt i gropen. Botten av gropen är eldpåverkad. Efter hand har gropen täckts av skärvig och skörbränd sten samt kraftigt kol- och sotblandad jord. Det finns inga spår efter någon intelligande boplats eller kulturlager (Andersson 1999), och det finns heller inga fynd i skärvestenshögen som antyder att det är uttjänt hårdsten och avfall som har deponerats. Faktum är att det inte finns några som helst indikationer på att skärvestenen härrör från en boplats och det rör sig alltså inte om en traditionell avskrädeshög, vilket annars är en vanlig tolkning av boplatsanknutna skärvestensflak och skärvestenshögar. Det finns heller inga indikationer på att det är en grav, vilket annars skulle vara en fullt rimlig tolkning (jfr Rundkvist 1991). Inga fynd av ben har gjorts. Anläggningsförfarandet och avsaknaden av boplatsmaterial gör att man kan anta att skärvestenen har tillverkats direkt i gropen. Syftet med förfarandet kan helt enkelt ha varit att tillverka en skärvestenshög eller att spränga sten i samband med en för oss okänd kult eller rit.

Funktion

Vissa element tycks vara av större betydelse i anläggningens konstruktion och innehåll. Det är de markfasta blocken, skärvestenen och skålgropen. Alla tre element har säkert ett samband med varandra. Kombinationen skålgrop och skärvesten stöder en "ickefunktionell" tolkning som antyder att skärvestenshögen har tillkommit av sakrala orsaker. Sambandet mellan skärvestenshögar och hållristningar är sedan tidigare känt (Kaliff 1997:102). Tolkningar med detta perspektiv ger dock problem angående definitioner och begrepp, men kanske kan man kalla området för en "kultplats". Ett mera förståeligare, men också anakronistiskt begrepp skulle kunna vara att kalla det för en "festplats". Det finns dock inga spår av t ex offernedläggelser eller dylikt.

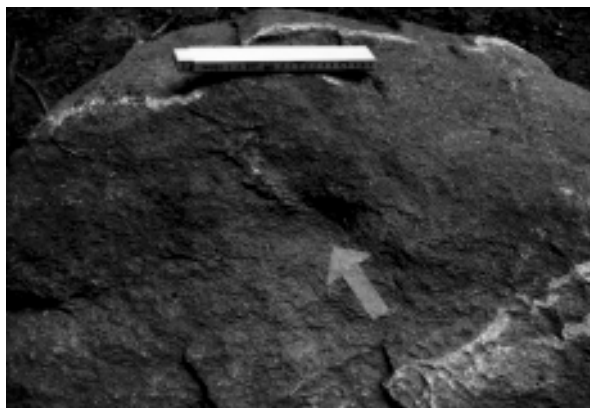

Fig 4. Den nyupptäckta skålgropen.
Foto: Lars Andersson.

Skärvestenshögar tolkas vanligen som en form av avfallshögar som bildas genom att uttjänt hårdsten deponerats på en speciell plats. Skärvestensansamlingarna finns ofta placerade på boplatser intill hus och de är ofta bemängda med boplatsmaterial som keramik och ben. Detta bör anses som en typisk och funktionell tolkning och i många fall bör den också anses som riktig. Det finns dock ett antal undantag och begreppet skärvestenshög kan innefatta anläggningar med ett flertal innebörder och användningsområden. Ett stort antal av skärvestenshögar innehåller begravningar (Rundkvist 1991) och man kan även tänka sig att skärvestenshögar har uppkommit i samband med t ex metallframställning, metallhantverk eller i ett skärgårdslandskap trankokning (jfr Gustavsson 1986:57-64). I Igelsta, Södertälje kommun, undersökte

Stockholms läns museum 2000 en skärvstensvall med tre djupa underliggande härdgropar, därav en var centralt placerad. Skärvstensvallen tolkas preliminärt som en rökplats, där återkommande rökning av bl a nötdjur och älg har skett (Göran Wertwein muntlig uppgift). Härdgroparnas stratigrafi visar tydligt att användningen har skett med återkommande intervaller.

Fig 5. Härdgropens placering mellan två markfasta block. Bilden tagen från söder. Foto: Lars Andersson.

Skärvsten förekommer således både i profana och sakrala sammanhang. De förekommer ofta i samband med mer traditionella gravar som fyllning och det finns belagt att skärvsten har använts för att täcka äldre gravar (jfr Fagerlund & Hamilton 1995:65, Kaliff 1997). Skärvsten är också ett element som brukar noteras förekomma i stensträngar och röjningsrösen från äldre järnålder och detta har tolkats som ett tecken på dessa anläggningars närhet till boplatser (Johansen 1997:110). Eventuellt kan man också anta att skärvstenshögar delvis har fungerat i hävdandet av markområden eller territorier. Skärvstens uppenbara relation till boplatser, i form av uttjänt härdsten, har troligen gjort att den uppfattades som en boplatzmarkering. Där det finns skärvsten finns det folk, vilket betyder att marken är hävdad. Skärvstenen kanske uppfattades som en del av "fädernejorden", tagen från den egna boplatzen (jfr Kaliff 1997), och kanske det där också finns en förklaring till begravningar i skärvstenshögar. Liksom gravar och gravfält ofta exponerar sig på ett sätt som tycks markera markhävdande, kan kanske ensamliggande skärvstenshögar ha fungerat på liknande sätt. Dessa mark- eller gränshävdande skärvstenshögar bör då ha legat i ytterkanterna av det hävdade territoriet. Denna senare tolkning är kanske möjlig i föreliggande fall eftersom anläggningen saknar material som antyder annan verksamhet och ingen intilliggande boplatz tycks finnas. För att nå visshet om detta krävs dock en kvantitativ analys av ensamliggande skärvstenshögar och deras miljöer. Någon sådan analys ryms dock ej i föreliggande undersökning.

Slutsats

Skärvestenshögen kan antas vara anlagd vid ett tillfälle. Det finns ingen relation till någon intilliggande boplats och det finns heller inget annat material som antyder någon form av verksamhet. Syftet med skärvestenshögen har helt enkelt varit själva anläggningen, och en rimlig orsak kan vara ett hävdande av land eller mark. Hävdandet har säkerligen varit omgärda av en mängd för oss okända sakrala inslag, där skålgropen också kan ha haft en roll. Ritueellt brännande av sten har föreslagits förekomma i gravsammanhang (Kaliff 1997:108) och skulle då fungera som frisläppande av energi och andeväsen vilka troddes finnas inneboende i stenen. Kraften vid eldsprängningen skulle kunna fungera som hjälp för att frigöra den dödes själ och hjälpa den till dennes hinsides tillvaro (Kaliff 1997:aa). Liknande föreställningar är rimliga att anta vid etablerandet av gränser.

Referenser

- Andersson K. 1999. *Förundersökning intill Raä 192, Hammarskogen, Jakobsberg*. Stockholms läns museum, rapport 1999:8.
- Fagerlund D & Hamilton J. 1995. *Annelund –en hällkista och bebyggelse från senneolitikum och bronsålder*. Riksantikvarieämbetet UV Uppsala. Rapport 1995:13.
- Gustavsson K 1986. Skärvestensrösen på Kökar, Åland. I *Skärvestensbög och skärvestensvall*. Södermanlands museum rapport 8. Nyköping.
- Johansen B. 1997. *Ormalur. Aspekter på tillvaro och landskap*. Stockholm studies in Archaeology 14. Diss.
- Kaliff A. 1997. *Grav och kultplats*. Aun 24. Uppsala. Diss.
- Löthman L. 1986. Från Stalon till Fole. Skärvestensanläggningarnas utbredning, morfologi och ekologi i tre regioner. I *Skärvestensbög och skärvestensvall*. Södermanlands museum rapport 8. Nyköping.
- Rundkvist M. 1991. *Skärvestenshögar med gravgömmor i östligaste mälardalen*. C-uppsats i arkeologi HT 1991. Stockholms Universitet. Stencil.
- Muntlig uppgift: Göran Werthwein, antikvarie vid Stockholms läns museum.

Administrativa uppgifter

Stockholms läns museums dnr:	1999:080
Länsstyrelsens beslut:	2021-99-23685
Landskap:	Uppland
Kommun:	Järfälla
Socken:	Järfälla
Raä nr:	192
X-koordinat enl RT 38:	659065
Y-koordinat:	161546
M ö h:	25
Arkeologisk personal:	Lars Andersson Patrik Gustafsson
Arkivmaterial:	förvaras på Stockholms läns museum

Bilaga 1. Anläggningsbeskrivningar

Skärvstenshög

Rund ca 7,7 x 6,3 m, höjd ca 0,4 m.

Belägenhet: X659065,00 Y161546,00 Z25,00

Anläggningen var bevuxen med tre tallar (stubbar).

I sydväst fanns ett tunt lager, ca 3 x 3 m, spridd skärvsten utan kol eller sot.

Skärvstenshögens fyllning bestod av homogen kol och sotbemängd moig morän med rikligt med skärvsten, ca 0,05-0,2 m i diameter. Skärvstenen var blandad med fyllning (de låg ej dikt an mot varandra), med tätast skärvstenspackning i centrum av anläggningen. Längst ner var gul morän med ett eldpåverkat sandigt lager i botten.

I Skärvstenshögen fanns två jordfasta block 1,2 och 1,5 m i diameter. Ett av stenblocken (det östra) var synligt i ytan. Mellan stenblocken fanns en grävd grop, 0,22-0,32 m djup från ursprunglig marknivå. I botten av gropen fanns rikligt med kol. Stenblocken var kraftigt eldpåverkade med eldsprängda ytor vänd mot gropen.

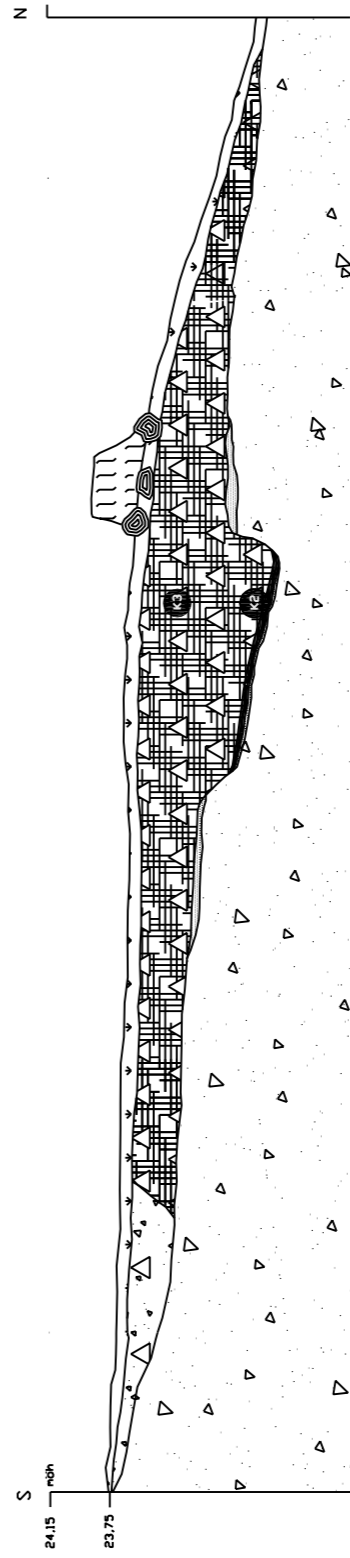
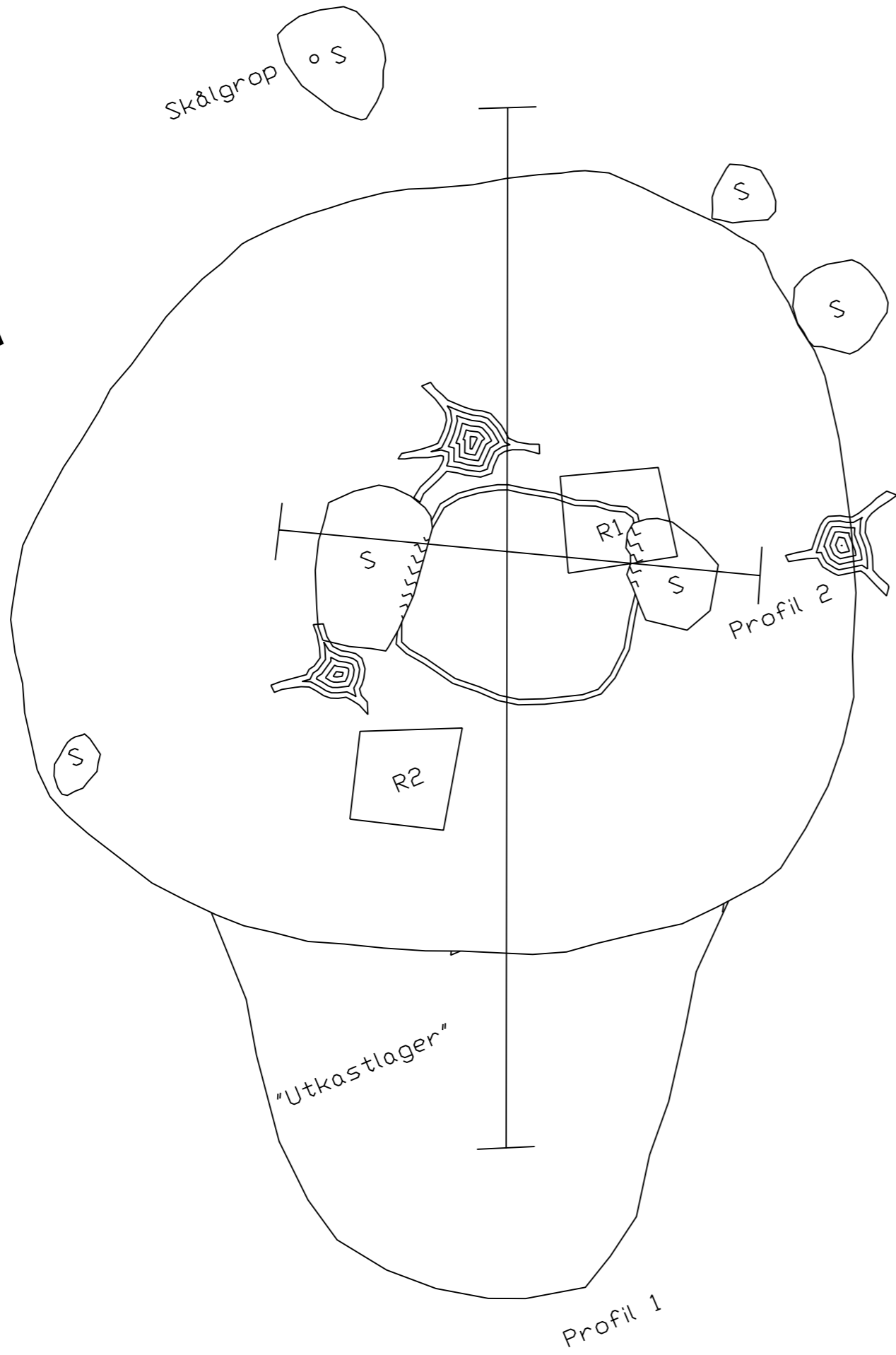
FYND

Ett kvartsavslag tillverkat med plattformsteknik.

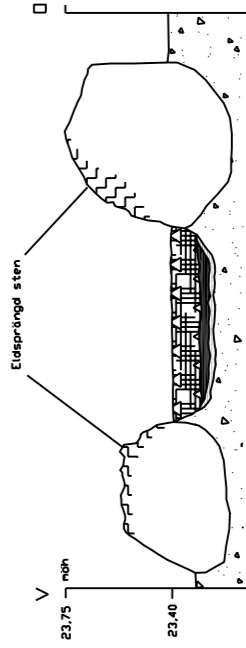
Skålgrop i markfast block

Rund ca 0,06 m i diameter och 0,02 m djup.

Strax norr om och i direkt anslutning till skärvstenshögen fanns ett 0,8x1,0 m stort markfast block i granit med en skålgrop, ca 0,06 m i diameter och 0,02 m djup. Skålgropen var något ojämn till formen och med en ojämn botten. Den var belägen på den lodräta västra sidan av blocket.

Profil 1

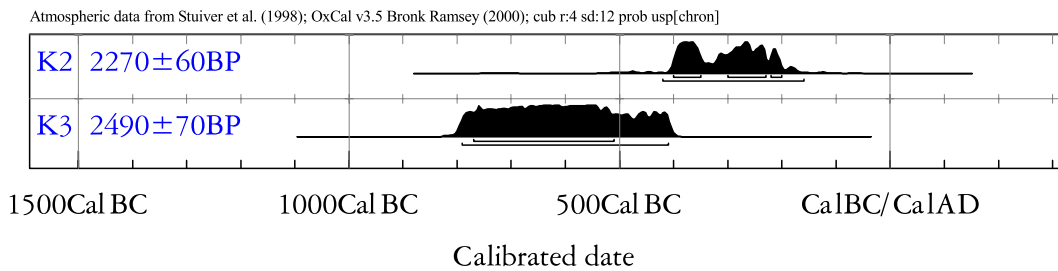

Profil 2

Skala 1:50

Bilaga 2. ¹⁴C-dateringar.

I skärvtenshögen samlades tre kolprover. Av dessa analyserades två, (K2, K3). Proverna analyserades av Beta Analytic INC, Florida, USA. Vedartsbestämning gjordes ej. Proverna samlades på två nivåer. K2 tog längst ner i anläggningen i en kontext som uppfattades tillhöra anläggningens tillkomstfas. K3 samlades högre upp i anläggningen. Syftet med de skilda nivåerna var främst att tolka anläggningens brukningstid. Dateringen kan tolkas som att anläggningen är anlagd vid ett tillfälle.

K2	K3
68,2% probability 400BC (27,5%) 350BC 300BC (35,7%) 230BC 220BC (5,0%) 200BC 95,4% probability 420BC (95,4%) 160BC	68,2% probability 770BC (68,2%) 510BC 95,4% probability 790BC (95,4%) 410BC